

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ**

ISSN 2307-3179 (Print)

ВІСНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 43-44

Київ – 2023

**ВІСНИК
АГРАРНОЇ
ІСТОРІЇ**

43-44'2023

Науковий журнал

Редакційна колегія:

М.А. Журба (*головний редактор*),
В.А. Вергунов, В.О. Доценко,
М.П. Жолоб, І.А. Коляда, С.С. Падалка,
О.В. Потильчак, В. Сукарев

**BULLETIN OF
AGRARIAN
HISTORY**

Editorial Board Members:

Zhurba M. (*Editor-in-chief*),
Dotsenko V., Koliada I.,
Padalka S., Potylchak O., Sukarev V.,
Vergunov V., Zholob M.

43-44'2023

Scientific journal

УДК 94:63(100)

В 53

DOI: 10.31392/VAN-2023.43-44

Засновники:

- Український державний університет імені Михайла Драгоманова
- Національний університет біоресурсів і природокористування України
- Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України

*Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 19525 – 9325 Р від 13.11.2012 р.*

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 894 від 10.10.2022 р. журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032 історія та археологія)

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі Google Scholar

Офіційна інтернет-сторінка видання:
<https://agrarian-history.com.ua>

Адміністратор сайту:

С. Діхтяр

Адреса редколегії:

03037, м. Київ,
вул. Освіти, 6, каб. 16
тел.: (044) 520-12-05;
e-mail: zholobb@gmail.com

Друкується за рішенням:

Вченої ради історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова
(протокол № 7 від 28.06.2023 р.)

Підп. до друку 29.06.2023

Формат 70 x 108 1/16.

Папір офсет. Друк. різогр.

Ум. автор. арк.: 28,5

Наклад 50 прим.

Друк: ТОВ «ТВОРИ»

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен та інших відомостей.

УНІАТСЬКА ЦЕРКВА В ПОЛІТИЦІ ГЕТЬМАНІВ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Візер Світлана Олександрівна

кандидат історичних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри історії та етнології України,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: s.o.vizer@npu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0004-0543-9212>

Сегеда Ростислав Антонович

кандидат історичних наук,
заступник декана історичного факультету,
доцент кафедри історії та етнології України,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: r.a.seheda@npu.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0006-2334-3788>

Мишкевич Надія Юріївна

студентка магістратури,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: 22iff.n.myshkevych@std.npu.edu.ua

***Анотація.** В науковій розвідці аналізується місце уніатської конфесії в політичному курсі гетьманів України другої половини XVII ст. Розглядаються особливості розвитку греко-католицької церкви в роки гетьманування І. Виговського, Ю. Хмельницького, П. Тетері, П. Дорошенка. З'ясовується вплив політики Речі Посполитої та гетьманського уряду на становище з'єднаної церкви. Обґрунтовано, що очільники Української козацької держави другої половини XVII ст. у ставленні до уніатської конфесії продовжували політику гетьмана Б.Хмельницького та використовували вимогу ліквідації греко-католицької церкви як спосіб тиску на польський уряд. В політиці Речі Посполитої до 1667 р. уніатська церква не мала пріоритетного значення і досить часто приносилась у жертву заради залагодження відносин з козаками. Визначено позицію уніатських ієрархів у суспільно-політичних процесах, яка в цей час не відрізнялась особливою активністю. Проаналізовано діяльність митрополита Гавриїла Календи, його неоднозначне становище в церкві через невизнання польським урядом. На основі аналізу внутрішньополітичної ситуації в Речі Посполитій середини 60-х років XVII ст. простежено, що зміни у відносинах між польським урядом і уніатською церквою почали відбуватись з 1665 р., коли владика Гавриїл Календа нарешті добився офіційного утвердження на митрополичому престолі. Знаковим у зміні політичного курсу Речі Посполитої стало підписання Андрусівського перемир'я 1667 р., в результаті якого Польська держава відмовилась від ідеї повернення Лівобережної України. Одним із вагомих напрямків політики польських урядовців стала підтримка з'єднаної церкви, що забезпечувало зміцнення їх позицій в Правобережній Україні. Значно*

дієвішою стала позиція уніатських владик, що розгорнули різнопланову діяльність щодо розвитку своєї церковної інституції.

Ключові слова: уніатська церква, Гавриїл Коленда, гетьмани України, польський уряд, Річ Посполита, Московська держава, Гетьманщина, міжнародна ситуація, Андрусівське перемир'я.

Постановка проблеми. Середина XVII ст. ознаменувалась суттєвими змінами на геополітичній мапі Європи. Виснажлива Тридцятилітня війна нарешті скінчилась укладенням Вестфальського мирного договору 1648 р., який заклав основи формування сучасних національних держав. Проте водночас терени Речі Посполитої сколихнуло потужне козацьке повстання, в результаті якого постало державне утворення Військо Запорозьке. Центрально-Східна Європа стала новим епіцентром масштабного воєнного конфлікту, в який були втягнуті Українська козацька держава, Річ Посполита, Московське царство, Османська імперію та її васали Кримське ханство, Молдавія й Трансільванія, та навіть Швеція. Як і раніше, конфесійне питання стало і однією з причин козацької війни, і важливим чинником політичних відносин між учасниками конфлікту. Православна церква на українських землях, підконтрольних гетьману, перетворилась на офіційну, яку всіляко підтримував гетьманський уряд. Натомість уніатська конфесія значно втратила свої позиції. На Лівобережжі, Київщині та Брацлавщині вона фактично взагалі припинила функціонування, знесена народним повстанням. Б. Хмельницький у переговорах з польським урядом активно використовував гасло ліквідації уніатства як політичну вимогу та спосіб тиску на Річ Посполиту. Його наступники продовжили гетьманський політичний курс.

Мета даної наукової розвідки полягає в спробі аналізу становища уніатської церкви в контексті політики українських гетьманів та міжнародної ситуації, що склалась навколо українських земель в другій половині XVII ст.

Історіографічний огляд. Проблема взаємовідносин між церквою та державою є однією з ключових у вітчизняній історіографії. Показовим є друга половина XVII ст., коли козацтво активно вибудовувало нову системи влади, а православна церква стала в ній загальновизнаною. Натомість уніатська конфесія виявилась виключеною із суспільно-політичного життя Гетьманщини та перетворилась на фактор політичної гри між козацькими та польськими політиками. Розвитку унійної церкви у вказаний період присвячені наукові дослідження С. Мудрого, С. Іваненко-Коленди, С. Плохія, С. Візер, І. Сковчиляса [Мудрий, 1995; Іваненко-Коленда, 2005; Плохій, 1993; Візер, 2010, 2013; Сковчиляс, 2010].

Виклад основного матеріалу. Вже традиційно в українській історіографії гетьмана Івана Виговського вважають продовжувачем справи Б. Хмельницького. Дійсно, аналіз його політичного курсу дозволяє говорити про певну спадкоємність. Більше того, на нашу думку, політичні рішення Б. Хмельницького в останній період його життя очевидно приймалися за безпосередньої участі генерального писаря, а можливо, навіть швидше були рішеннями останнього, а не хворого гетьмана. Не виключенням було і питання міжконфесійних відносин та ставлення до уніатської церкви. Хоч у висловлюваннях гетьмана і не відчувається жорстка риторика заперечення уніатства, проте Гадяцькі статті цілком традиційно містили пункти про ліквідацію унії. Все життя І. Виговський був тісно пов'язаний з

православною церквою, мав тісні контакти з її ієрархами, проте негативне ставлення до уніатів в першу чергу було обумовлено політичними розрахунками. І Б. Хмельницький, і І. Виговський використовували вимогу ліквідації унії як спосіб тиску та політичного торгу у відносинах з Річчю Посполитою. Водночас і для польських урядовців це була та поступка, на яку вони були готові йти задля забезпечення миру з козаками.

Певну роль у формулюванні антиунійних гасел відігравав і православний митрополит Діонісій Балабан. Зіштовхнувшись з відвертими претензіями Москви отримувати митрополиче висвячення від московського патріарха, що означало перепідпорядкування Московському патріархату, митрополит почав виступати за зближення з Річчю Посполитою. Діонісій Балабан, як і його попередник Сильвестр Косів належали до могилянського кола інтелектуалів, були виховані на традиціях співжиття православних та католиків в єдиному соціокультурному просторі Речі Посполитої і не сприймали консервативного й замкнутого в собі московського православ'я. Тому ієрархи демонстрували лояльність до Польської держави, але така позиція забезпечувалась коштом уніатської церкви.

Аналіз джерел дозволяє говорити про чітку тенденцію зближення митрополита Д. Балабана з гетьманом І. Виговським. Якщо його попередник митрополит С. Косів досить часто намагався демонструвати незалежність і відособленість від гетьманської адміністрації, то владику Діонісій навіть переїхав до Чигирин. На той час в його підпорядкуванні знаходились «шість єпархій: Львівська, Перемишльська, Острозька, Могилівська, Київська, Чернігівська. Білгородська єпархія, що розташовувалась на території Слобідської України, підпорядковувалась московському патріарху. Церква на Запоріжжі знаходилась під опікою Київського Межигірського монастиря» [Візер, 2010, с. 63].

Гадяцька угода 1658 р. фактично означала вихід козацької України з-під протекторату Москви та входження до складу Речі Посполитої як третього рівноправного члена федерації. Традиційно, вже перші пункти договору містили вимогу ліквідації унії та зрівняння у правах православних з католиками. Незважаючи на тиск папського нунція та вцілому позицію Ватикану, який був категорично проти обмеження прав уніатів в Речі Посполитій, що автоматично означало посилення позицій православних, польська влада пішла на поступки козакам. Хоч сейм 1659 р. ратифікував договір в значно урізаному вигляді, проте можемо говорити про «готовність польського уряду пожертвувати уніатською церквою заради інтересів держави. Таким чином, керуючись державними інтересами, що вимагали за будь-яку ціну утримати за собою Україну, королі Владислав IV та Ян-Казимир були схильні робити поступки православним за рахунок уніатів» [Візер, 2013, с. 61].

В історіографії побутує думка про пасивність уніатського духовенства у відстоюванні інтересів своєї церкви в другій половині 50 – 60-х рр. XVII ст. На нашу думку, швидше можемо говорити про неактивність священництва, що в першу чергу було обумовлено надзвичайно складними умовами, в яких доводилось виживати унійній церкві. Юрисдикція унійного митрополита поширювалась на Холмсько-Белзьку, Володимирсько-Берестейську, Мстиславську, Полоцьку єпископії. Під час війни 1654 – 1655 рр. уніати втратили Смоленську єпархію, яка перейшла у підпорядкування православних [Іваненко-Коленда, 2005, с. 90]. Проте на більшості територій час від часу, а то й постійно, відбувались військові дії, що значно

утруднювало виконання душпастирських обов'язків, підтримання зв'язків між єпископіями, в цілому забезпечення нормального функціонування церковних інституцій.

З 1655 р. зверхником греко-католицької церкви був Гавриїл Коленда, призначений його попередником митрополитом Антонієм Селявою місцеблюстителем митрополичого престолу. Ще з часів Іпатія Потія в унійній церкві утвердилась традиція призначення митрополитом коад'ютора з правом наслідування, щоб не допустити вакантності митрополичого престолу в умовах протистояння з православними. Однак, польський уряд не визнавав митрополичі права владики Гавриїла, тому наступні десять років він залишався офіційно невизнаним у своїх повноваженнях. Очевидно, така політична лінія Речі Посполитої була обумовлена небажанням ще більше загострювати відносини з Військом Запорозьким в умовах війни з Швецією.

Незважаючи на офіційне невизнання, як стверджує С. Іваненко-Коленда, «всі греко-католицькі владика вважали Коленду за архіпастира і, як тільки після довгого скитання Г. Коленда осів у Супраслі, весь єпископат з'їхався сюди на нараду» [Іваненко-Коленда, 2005, с. 91]. Маємо аналогічні свідчення і щодо зносин з Ватиканом. Проте титулувався владика лише як адміністратор митрополії Київської і всієї Русі. Очевидно, певну роль відіграло і суперництво між невизнаним митрополитом та холмським єпископом Яковом Сушею. Останній із наявних джерел постає перед нами як людина надзвичайно активна та дієва.

Ще однією проблемою для унійної церкви цього часу стало питання керівництва Василіанським орденом. Із нарисів з історії Василіанського Чину Святого Йосафата випливає, що митрополит Гавриїл сподівався обрання його протоархімадритом, як і його попередників. Проте орієнтація Чину залишилась на протоігумені В. Терлецькому, якого обрали знову. Незадоволений таким розвитком подій Коленда звернувся до Риму з вимогою надати йому владу над Чиним, але відповіді так і не отримав [Нарис, с. 145].

Ситуація загострилась після Жировицької капітули 1659 р., «яку скликано на те, щоб приготувати до нарад з православними і вибрати делегата до Риму, який мав представити Папі потреби З'єднаної Церкви й Василіанського Чину» [Нарис, с. 145]. Г. Коленда прийняв одноосібне рішення і відправив до Апостольської Столиці Інокентія Терпіловського. Така поведінка обурило більшість владик та нунція Відоні. Окрім цього, Гавриїл, не маючи жодної влади над самим Чиним, почав судити ченців.

Проблеми, які точились довкола Василіанського Чину, вдалося вирішити лише в другій половині 60-х рр. XVII ст. Пахомій Огілевич звернувся до Риму із закликом усунути непорозуміння всередині Чину. В 1665 р. в Супраслі нунцій Пінятеллі за розпорядженням папи скликав генеральну капітулу. Проте згодом її прийшлося перенести на весну наступного року, про що й був повідомлений митрополит спеціальним листом. Проте Г. Коленда вирішив скористатись цією ситуацією і таки провів капітулу, яка проголосила його протоархимандритом. Така самодіяльність обурило папу Олександра VII, який визнав недійсною Супральську капітулу і дав строгу догану Коленді за непослух. Василіанський Чин очолив за наказом папи І. Потій [Нарис, с. 147-149]. Проблему вдалося вирішити в 1667 р. на

Василіанській капітулі, де в значній мірі завдяки старанням Якова Суші Г. Коленду таки було проголошено довічним протоархимандритом.

Політичний курс гетьмана І. Виговського неминуче мав привести до загострення конфлікту між Гетьманщиною та Московією, що і обумовило війну 1658 – 1659 рр. Блискуча перемога під Конотопом не врятувала Виговського від втрати булави, проте створила сприятливі умови для козацької старшини відстояти політичні права та державний статус козацької держави у відносинах з московитами. Обрання нового гетьмана Ю. Хмельницького ознаменувалось відмовою старшини на певний час від польської орієнтації та Гадяцької угоди.

На момент приходу до влади Ю. Хмельницького гору взяла промосковськи налаштована старшина. Вона прагнула налагодити зовнішньополітичні відносини з Московією та добитись розширення прав для Гетьманщини. Ці вимоги були викладені в так званих Жердівських статтях, що були відправленні на розгляд князю Трубецькому. Проте в результаті були підписані Переяславські статті 1659 р., які нібито ґрунтувались на Березневих статтях 1654 р., а насправді були суттєво змінені і доповнені московським урядом. Даний документ означав перетворення Гетьманщини на автономну частину Московської держави та підпорядкування української православної церкви Московському патріархату. Нові статті викликали загальне невдоволення, яке підсилила поразка під Чудновим московських військ, у складі яких воювали і українські козаки. В таких умовах Ю. Хмельницький змінює свій зовнішньополітичний орієнтир на Річ Посполиту і підписує з нею Слободищенський трактат 1660 р. [Універсали, с. 111-112].

В цій ситуації залишалась стійка позиція гетьмана щодо релігійного питання. Наступник Б. Хмельницького та І. Виговського виступав послідовним продовжувачем їх політичного курсу щодо несприйняття унії. В документах Ю. Хмельницького чітко можна простежити вимогу до польського уряду про ліквідацію унії, зокрема в інструкції від 5 травня 1660 р., виданій в Чигирині, йдеться про те, що «...щоб унія і за рубезем, в Короні Польській, і в Великому князівстві Литовському, всюди була знесена, так по містах короля польського, так і панських...» [Універсали, с. 155]. В листі гетьмана своїм послам до Яна II Казимира від 9 грудня 1660 р. зазначається: «...Також вони мають просити і його милість короля, і її милість королеву, аби вони обнадіяли їх у тому, що на майбутньому сеймі своєю королівською владою вони вимагатимуть від усіх чинів коронних і Великого князівства Литовського, щоб єпископи, відібравши в уніатів церкви й майно, що їм належить як у Короні, так і у Великому князівстві Литовському, повернули нашому духовенству...» [Універсали, с. 171]. Наступні листи та інструкції Ю. Хмельницького теж містять подібні вимоги. Отже, питання існування унійної церкви залишалось політичним і розглядалось в часи гетьманування Ю. Хмельницького як можливість тиску на польський уряд.

Невдалий для московитів раунд війни в 1660 р. привів до чергових переговорів між Московією та Річчю Посполитою. На Варшавському сеймі 1661 р. польські послани отримали інструкцію, в якій окреслювались вимоги польського уряду до царя, головною з яких була відмова останнього від претензій на Гетьманщину. Проте переговори зайшли в глухий кут і того ж року були припинені [Чухліб, 2003, с. 97]. В цей час Гетьманщину накрило протистояння між двома таборами гетьманів Ю. Хмельницького та Я. Сомка, яке тривало з перемінним успіхом аж до 1662 р.,

коли під Каневом Хмельницький зазнав поразки від московського воєводи Ромодановського і наказного гетьмана Я. Сомка. В результаті Ю. Хмельницький склав булаву на користь П. Тетері.

Подальший розкол Гетьманщини в 1663 р., роздрібненість православної церкви на правому та лівому берегах Дніпра та невдала спроба обрати православного митрополита, незалежного від Москви, поглиблювали кризу українського суспільства та сприяли посиленню впливів Московщини на українських землях та в православній церкві.

Саме обрання гетьманом І. Брюховецького та подальше підписання ним Московських статей 1665 р. обумовило посилення впливу Московського патріархату на Київську православну митрополію. Серед православного духовенства Лівобережжя також активувались промосковські настрої, визначальною ознакою яких стало підкреслення консервативності, збереження ортодоксальної традиції та недопущення зовнішніх, зокрема католицьких чи унійних, впливів. Ідеї реформування православної церкви за зразком західної, осучаснення її, що були характерними для ієрархів С. Косова, Д. Балабана чи Й. Тукальського, не знаходили підтримки серед більшості лівобережних православних владик. Правий і лівий берег все більше розходились у баченні подальшого розвитку православної церкви, а відтак і у відносинах з уніатами.

Політичний курс П. Тетері в питаннях релігії нічим не відрізнявся від релігійної політики його попередників. В черговий раз гетьман в листах до польського короля вимагав передачі всіх церков та монастирів уніатів православним [9, с. 219-249]. Аналогічні вимоги фігурують і в універсалах та інструкціях гетьмана П. Дорошенка. Останній ставив вимогу ліквідації унії, обґрунтовуючи це тим, що греко-католицька віра сіє розбрат як всередині українського населення, так і між українцями та поляками [Універсали, с. 386, 391-392].

Відносини між Москвою та Річчю Посполитою значно загострились. Після невдалих походів 1663 – 1664 рр. польсько-українського війська на Лівобережжя розпочався новий раунд переговорів. Хоч Москва настоювала на тому, що всі українські землі повинні належати царю, проте, як свідчить Т. Чухліб, вже наприкінці 1662 р. царська дипломатія схилилась до думки про можливість поділу козацької України по Дніпру. Натомість Річ Посполита в цей час ще намагалась утримати за собою українські землі та наголошувала на необхідності відновлення умов Поляновського договору 1634 р.

Позиція польської дипломатії суттєво змінилась в 1665 р. через погіршення внутрішнього становища в державі. В Речі Посполитій розпочався рокош Любомирського, який звернувся за допомогою до іноземних держав, зокрема Кримського ханства, Московської держави, Австрії та Гетьманщини, а на Правобережжі розгорілось масштабне повстання проти гетьмана П. Тетері. Наслідком роботи нової переговорної комісії стало підписання перемир'я 1667 р., яке увійшло в історію як Андрусівський договір.

Даний документ, який був підписаний без участі української сторони, розподіляв сфери впливу сусідніх держав в Гетьманщині і в свою чергу був спрямований проти Османської імперії. Він також став поштовхом до зміни політичного курсу польського уряду щодо унійної церкви. Відмовившись від сподівань на повернення Лівобережжя, Річ Посполита все таки закріпила за собою

правий берег України та зосередилась на зміцненні своїх позицій в цьому регіоні. Греко-католицька церква знову стала активним учасником релігійно-політичної гри, а Річ Посполита змінила свої орієнтири на підтримку уніатів. В свою чергу ставлення до православних стало відчутно гіршим.

Відновленню активності унійних владик посприяло також затвердження папою Олександром VII на київському митрополичому столі в 1665 р. архієпископа Г. Календи. Після десятирічного невизнання владика нарешті офіційно утвердився в митрополичому достоїнстві і розгорнув активну діяльність по відстоюванні інтересів своєї конфесії. Зокрема, він зумів добитися ухвали сейму 1667 р. про звільнення маєностей греко-католицької церкви від податків та військових постойв [Іваненко-Коленда, 2005, с. 92].

Андрусівське перемир'я призвело до втрати контролю уніатськими владиками над Смоленською єпархією, натомість під їхню зверхність перейшла Полоцька єпископія, куди було перенесено мощі св. Йосафата. Окрім цього, всі церкви Холмсько-Белзької єпархії перейшли на унію, статус яких закріпив король Ян II Казимир та надав владикам ряд прав і привілеїв. Двісті унійних парафій знаходились під контролем Перемишльської єпархії.

Вже в наступному році після підписання Андрусівського перемир'я бачимо відчутні зміни політичного курсу польського уряду в напрямку підтримки уніатів. Король Ян II Казимир видав наказ, за яким греко-католики мали змогу повернути під свій контроль втрачені церкви та монастирі. Однак, в цей же рік Ян II Казимир відмовився від влади, внаслідок чого почався період безкоролів'я. Внутрішньополітична ситуація, яка утворилась всередині Речі Посполитої через зречення корони, породила серед уніатів хвилю настороженості, адже в пам'яті греко-католицького духовенства залишились негативні спогади попереднього періоду безкоролів'я. Проте політика польських урядовців стосовно релігійного питання тримала і надалі чітку орієнтацію на уніатську церкву, тому 1668 р. сейм затвердив всі права і привілеї з'єднаної церкви, а під контроль греко-католиків перейшли Перемишльська єпархія та Ліщинська архимандрія.

Прихід в 1669 р. до влади нового короля М. Вишневецького зміцнив становище уніатської церкви, оскільки новообраний володар відразу продемонстрував підтримку греко-католикам. Того ж року він затвердив за уніатами всі їхні права та привілеї. Цьому безпосередньо посприяв митрополит Г. Коленда.

Гетьман П. Дорошенко очевидно намагався використати політичну ситуацію зміни влади в Речі Посполитій і активізував вимоги надання прав православним та передачу їм церков і маєтків, а також заборонити створення нових церков уніатам, про що йдеться в гетьманських інструкціях послам 1670 р. [Універсали, с. 386].

Проте конфесійна політика уряду Речі Посполитої залишалася сталою. Сейм 1670 р. не взяв до уваги вимогу козаків ліквідувати уніатську церкву, а наступного року спеціально створена комісія відкинула релігійні вимоги православних. На сеймі 1676 р. було прийнято ухвалу, згідно з якою православним було заборонено мати будь-які контакти з ієрархами у Константинополі та Московській державі та в'їзди і виїзди за кордон [Колодний, 2001, с. 277]. Нова суспільно-політична реальність обумовила поступовий перехід частини православних парафій в уніатство. Як свідчив І. Скочиляс на прикладі Перемишльської єпископії, «визнання парафіяльним пресвітером католицького ісповідання віри зазвичай супроводжувалося і

формальним переходом на унію очолюваної ним парафії» [Скочиляс, 2010, с. 247]. Проте показово є ще одна тенденція в цьому процесі. Досить часто такі переходити здійснювались таємно. Священники, які приймали унію, та навіть унійні ієрархи воліли не обнародувати такі дії. Ще в 1659 р. митрополит Коленда в своєму меморіалі «Спосіб з'єднання русинів» обґрунтовуючи ідею переходу на унію зазначав, що це повинно відбуватись таємно [Колодний, 2001, с. 276]. Очевидно, така обережність була обумовлена страхом розправ козаками та православними.

Андрусівське перемир'я породило хвилю обурення серед українського населення по обидва береги Дніпра. В Лівобережній Україні розпочались антимосковські повстання козаків, а в П. Дорошенка погіршилися стосунки з Річчю Посполитою. Після короткочасного об'єднання Правобережжя і Лівобережжя гетьман зробив ставку на підтримку Османської імперії. Це привело до нового раунду війни на землях Гетьманщини, в якій тепер активну участь брала і Висока Порта. В результаті Журавневське перемир'я 17 жовтня 1676 р. між Річчю Посполитою і Туреччиною в черговий раз розчленувало Гетьманщину між сильними політичними гравцями. «Територіальний спір між Річчю Посполитою й Османською імперією завершився входженням більшої частини Правобережної України до володінь турецького султана (польська влада розповсюджувалась тільки на територію, південно-східна лінія якої обмежувалась юрисдикцією білоцерківської й паволоцької фортець)» [Чухліб, 2003, с. 106]. Дане перемир'я звело нанівець гетьманат Правобережжя. В свою чергу уніатська церква під протекторатом Корони Польської і Римської курії успішно розвивалась, чому сприяв митрополит Кипріян Жоховський.

Висновки. В функціонуванні уніатської церкви другої половини XVII ст. можна умовно виділити два періоди, межею яких стало Андрусівське перемир'я 1667 р. між Московським царством та Річчю Посполитою. В першому періоді унійна церква перебувала в критичному стані, а політична влада і Гетьманщини, і Польської держави сприймали її як політичну карту, коштом якою намагались вирішити більш масштабні державно-політичні питання. Після 1667 р. уряд Речі Посполитої, прагнучи закріпитись в Правобережній Україні, перейшов до активної підтримки з'єднаної церкви. Польські урядовці, зважаючи на міжнародне становище та внутрішні проблеми, які точились в самій Гетьманщині, обрали чіткий курс на підтримку уніатів. Зважаючи на нові обставини, під управління греко-католиків повернулись всі церкви Холмсько-Белзької єпархії, а також Полоцька та Перемишльська єпархії. Самі уніати почали виступати активними учасниками політичної гри та стали активними захисниками власної віри.

Список використаних джерел та літератури

- Візер С., 2010. Конфесійний фактор у суспільно-політичних процесах України другої половини XVII ст., *Сумська старовина*, 31-32, 62-66.
- Візер С., 2013. Конфесійна ситуація в Україні в часи гетьманування Івана Виговського, *Гадяцька угода в контексті польсько-українських відносин: збірник наукових праць*, Житомир, 56-67.
- Іваненко-Коленда С., 2005. Гавриїл Коленда – греко-католицький митрополит часів Хмельниччини і Руїни, *Козацька спадщина*, 2, 89-93.
- Колодний та інші, 2001. *Історія релігії в Україні : у 10 томах*, Київ.
- Мудрий С., 1995. *Нарис історії Церкви в Україні*, Рим; Львів: Вид-во ОО. Василіан.
- Нарис історії Василіанського Чину Святого Йосафата*, 1992. Рим, 640.

-
- Плохій С., 1993. Від Якова Суші до Атанасія Великого (огляд видань римських джерел з історії української церкви), *Український археографічний щорічник, II*, Київ : Наукова думка, 6-14.
- Скочилас І., 2010. *Галицька (Львівська) єпархія XII – XVIII ст.*, Львів.
Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687). Київ ; Львів, 2004.
- Чухліб Т., 2003. *Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр.*, Київ; Нью-Йорк.

References

- Chukhlib T., 2003. *Hetmany i monarkhy. Ukrainska derzhava v mizhnarodnykh vidnosynakh 1648 – 1714 rr.* [Hetmans and Monarchs: The Ukrainian State in International Relations, 1648 – 1714], Kyiv; Niu-York. [in Ukrainian].
- Ivanenko-Kolenda S., 2005. Havryil Kolenda – hreko-katolytskyi mytropolyt chasiv Khmelnychchyny i Ruiny [Havryil Kolenda - Greek Catholic Metropolitan during the Khmelnytskyi Uprising and Ruin], *Kozatska spadshchyna*, 2, 89-93. [in Ukrainian].
- Kolodnyi ta inshi, 2001. *Istoriia religii v Ukraini: u 10 tomakh* [The History of Religion in Ukraine], Kyiv. [in Ukrainian].
- Mudryi S., 1995. *Narys istorii Tserkvy v Ukraini* [An Essay on the History of the Church in Ukraine], Rym; Lviv: Vyd-vo OO. Vasylian. [in Ukrainian].
- Narys istorii Vasylianskooho Chynu Sviatoho Yosafata [An Essay on the History of the Basilian Order of Saint Josaphat], 1992. Rym. [in Ukrainian]
- Plokhii S., 1993. Vid Yakova Sushy do Atanasiia Velykoho (ohliad vydan rymskykh dzherel z istorii ukrainskoi tserkvy) [From Jacob Susha to Athanasius the Great: Review of Roman Source Publications on the History of the Ukrainian Church], *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk, II*, Kyiv: Naukova dumka, 6-14. [in Ukrainian].
- Skochylias I., 2010. *Halytska (Lvivska) yeparkhiia XII – XVIII st.* [The Galician (Lviv) Eparchy from the 12th to the 18th Century], Lviv. [in Ukrainian].
- Universaly ukrainskykh hetmaniv vid Ivana Vyhovskoho do Ivana Samoilyovycha (1657 – 1687)* [Ukrainian Hetmans' Universal Declarations from Ivan Vyhovsky to Ivan Samoilovych (1657 – 1687)], Kyiv; Lviv, 2004. [in Ukrainian].
- Vizer S., 2010. Konfesiinyi faktor v suspilno-politychnykh protsesakh Ukrainy druhoi polovyny XVII st. [The Confessional Factor in the Socio-Political Processes of Ukraine in the Second Half of the 17th Century], *Sumska starovyna*, 31-32, 62-66. [in Ukrainian].
- Vizer S., 2013. Konfesiina sytuatsiia v Ukraini v chas hetmanuvannia Ivana Vyhovskoho [the Confessional Situation in Ukraine During the Reign of Ivan Vyhovsky], *Hadiatska uhoda v konteksti polsko-ukrainskykh vidnosyn: zbirnyk naukovykh prats*, Zhytomyr, 56-67. [in Ukrainian].

THE UNIATE CHURCH IN THE POLITICS OF UKRAINIAN HETMANS IN THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY

Svitlana Vizer

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor, Acting Head of the Department of History and Ethnology of Ukraine,
Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Rostyslav Sehed

Candidate of Historical Sciences,
Deputy Dean of the Faculty of History,
Associate Professor of the Department of History and Ethnology of Ukraine,
Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Nadiia Myshkevych

Student,
Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Abstract. *The authors of the research analyze the place of the Uniate denomination in the political course of the hetmans of Ukraine in the second half of the 17th century. The peculiarities of the development*

of the Ukrainian Greek Catholic Church during the Cossack Hetmanate (I. Vyhovskyi, Yu. Khmelnytskyi, P. Teteria, and P. Doroshenko) are considered. The influence of the policy of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Hetman government on the position of the united church is clarified. In this article, the authors substantiated that the leaders of the Ukrainian Cossack state of the second half of the 17th century continued the policy of Hetman B. Khmelnytskyi about the Uniate confession and used the demand for the liquidation of the Greek Catholic Church as a method of pressure on the Polish government. In the politics of the Polish-Lithuanian Commonwealth until 1667, the Uniate Church did not have priority and was quite often sacrificed for the sake of establishing relations with the Cossacks. So, the authors determined the position of the Uniate hierarchs in social and political processes, which at that time was not particularly active. There is an analysis of the activities of Metropolitan Havryil Kolenda, especially his ambiguous position in the church due to non-recognition by the Polish government. Based on the analysis of the internal political situation in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the mid-60s of the 17th century, it is traced that the changes in the relations between the Polish government and the Uniate Church began in 1665 when Havryil Kolenda finally received official confirmation on the metropolitan throne. The sign of the change in the political course of the Polish-Lithuanian Commonwealth was the signing of The Truce of Andrusovo in 1667, as a result of which the Polish state abandoned the idea of returning Left-bank Ukraine. One of the major directions of the Polish government's policy was the support of the united church, which ensured the strengthening of their status in Right-bank Ukraine. So, the position of the Uniate bishops, who launched multifaceted development activities of their church institution, became much more effective.

Key words: *The Uniate Church, Havryil Kolenda, Hetmans of Ukrainian Cossacks, Polish government, the russian tsardom, the Ukrainian Hetman State, international situation, The Truce of Andrusovo.*